

Kotyza, Oldřich; Tomas, Jindřich

Nejstarší městské hradby v Litoměřicích : (Porovnání archeologických nálezů se zprávami pramenů)

Archaeologia historica. 1995, vol. 20, iss. [1], pp. 91-106

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140126>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nejstarší městské hradby v Litoměřicích

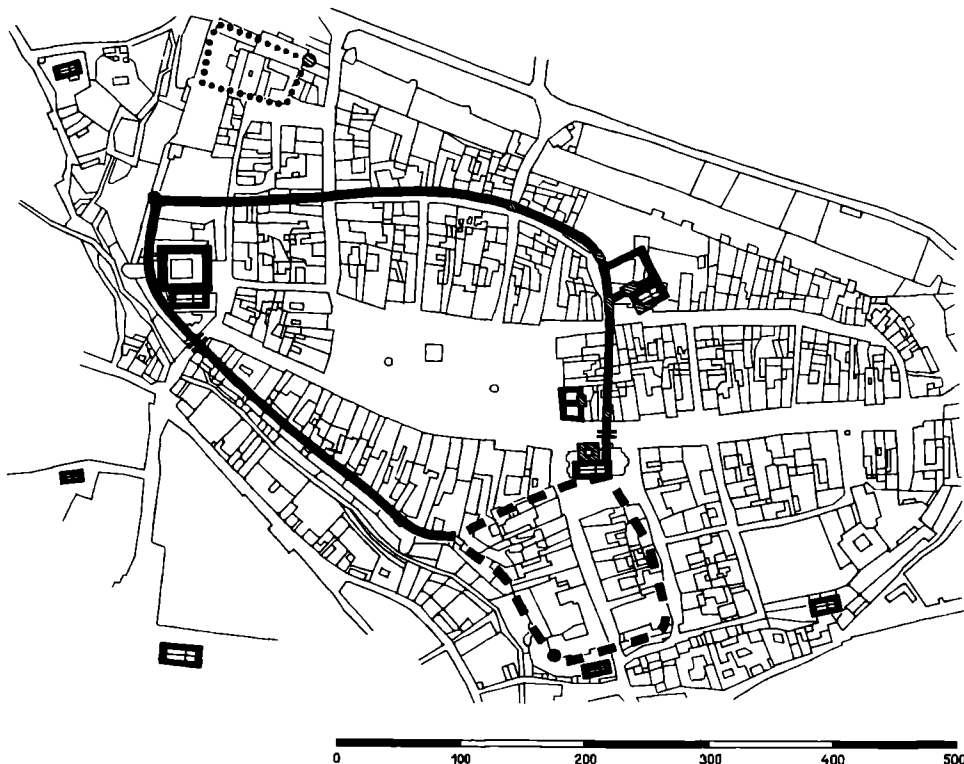
(Porovnání archeologických nálezů se zprávami pramenů)

OLDŘICH KOTYZA–JINDŘICH TOMAS

Město první lokace a jeho opevnění

V Litoměřicích vzniklo asi v 10. stol. hradiště (Kotyz a 1993; Kotyz a–Tomas v tisku), z něhož se vyvinul významný kastelánský hrad, středisko přemyslovské hradské správy, z nejvýznamnějších v Čechách. Byla tu založena cca 1057 kapitula, vyrostla tu kolem řada předměstských osad, místo mělo velký význam řemeslný, obchodní i kulturní. Litoměřice 12. stol. je možné chápat jako raně středověkou městskou aglomeraci. V aglomeraci je k r. 1219 dosvědčen růst nového střediska – Nová Hora nad Labem (Novus Mons super Albiam), kde byl dvůr kláštera v Teplé – kdysi Hroznatův – a možná i kupecká osada (podrobněji in Tomas 1966; 1979; 1983; 1985). Důležitost tohoto místa v rámci raně středověké městské aglomeraci prokázal i archeologický výzkum v září 1994 (nepubl.).

Je to i vznik druhé vývojové etapy. Ta však byla plně ustavena teprve vytvořením nového právního města 13. stol. Stalo se tak zřejmě před r. 1228, kdy král poskytl náhradu

Obr. 1. Rekonstrukce průběhu nejstarší litoměřické hradby s vyznačením zbytku hradby a s ní souvisejících objektů. Legenda: silná linie – rekonstruovaný průběh hradby, objekty klášterů a kostelů i pozdější radnice; silná přerušovaná linie – možný průběh hradby; tečkovaně – areál pozdějšího královského hradu; šrafovaně – nalezené části hradby a budov před r. 1350; černé body v linii hradby – válcové věže nebo bašty (kresba P. Tomas).

klášteru Teplé za zabrané pozemky v osadě (městě – označené jako „villa“) Litoměřicích a kolem této osady (města) (CDB II, č. 310). V práci J. Tomase (1966, 51–53; 1983, 63–66) je věnováno značně místa prokazování, že zde „villa“ nemá význam vsi, ale že šlo již o vrcholně středověké město Litoměřice. Termín „villa“ je pro město v jiných zemích častý, u nás vzácný, ale přece se vyskytující (Uničov 1223 a 1234, srv. CDB II, č. 246; III/1, č. 76). Právní město Litoměřice vzniklo tedy mezi lety 1219–1228. Měšťany a městského rychtáře máme dosvědčeny jmenovitě v l. 1234 (ed. Čechura 1985, 58, Příl. 1), 1237 (ed. Pražák 1963, 36–37, Příl.), 1248, 1249 (CDB IV/1, č. 147, 163, 170). Zprávy (ač z pozdější doby) uvádějí vznik klášterů dominikánů a minoritů k letům 1236, či spíše 1239¹⁾, a 1233, městský kostel k r. 1207 (srv. Příl. 2), listinně dosvědčený k r. 1235 (CDB III/1, č. 102). Podle kronikářských zpráv (Příběhy krále Václava I., FRB II, 304–305) hrály Litoměřice významnou roli ve sporech krále Václava I. s jeho synem v l. 1248, 1249 jako opora Václava, který tu vydal i některé listiny (CDB IV/1, č. 167, 169; Šusta 1915, 24–34).

Zajímá nás velikost a způsob ohrazení tohoto právního města Litoměřic první vývojové fáze (20. léta 13. stol.–pol. 14. stol.). Již ve zprávě z r. 1228 se uvádějí pozemky kláštera v Teplé ležící uvnitř a vně osady (města) Litoměřic („in ipsa villa L., quam circa villam eandem“, CDB II, č. 310). Toto sídliště tedy muselo mít pevné prostorové vymezení, které mohlo být spojeno s jistým třeba prozatímním ohrazením. Text se podobá obdobné formulaci u Uničova z r. 1223 („in eodem oppido vel extra oppidum“, CDB II, č. 246). Zprávy o hradbách („muri“) se objevují brzy po polovině 13. stol. Nejstarší je z r. 1257, kdy kostelík P. Marie je uveden „extra muros“ (CDB V/1, č. 121). Dále Litoměřičtí dostali v rámci základních právních ustanovení r. 1262 i právo nestát před soudy mimo hrady města (CDB V/1, č. 336). Při úvaze o významu tohoto místa souhlasil J. Šebánek s výkladem J. Tomase (v osobní korespondenci), že to má spojitost s tím, že krajský soud se konal na hradě – tehdy mimo hrady města.

Podle výsad, které udělil Přemysl Otakar II. r. 1277 (CDB V/2, č. 850) pro lidi patřící kapitule vyšehradské „mimo hrady města Litoměřic sídlící“, a které lze ztotožnit s obyvateli vsi Újezda r. 1351 městu od Karla IV. darovaného (CIM II, č. 315; RBM IV, č. 351) (který pak byl zřejmě zčásti zahrnut do rozšíření města a zčásti se stal předměstím), šlo o soudní pře trestní i spory peněžní a vybírání daní od města. Je tu uvedena lázeň („balneum ante muros civitatis predictae“); protože se však mluví o tom, že byla zřízena na škodu probošta vyšehradského, zdá se, že to byli sami měšťané, kteří tu byli podnětem jejího zřízení. Měla patřit proboštovi s úrokem, který by bylo možno dohodnout.

Hrady jsou pak uváděny i v dalších dobách; za Jana Lucemburského se ve 40. letech 14. stol. (RBM IV, č. 894) mluví o „turris ecclesiae“, což je nepochybně dnešní věž u kostela a též o „turris civitatis“, jejíž lokace je nejistá.

Pro existenci hradeb je důležitá i nejstarší forma litoměřické městské pečeti z r. 1262 (CDB V/1, č. 347; Vojtšek 1928, 13, Tab. I/3; srv. i obr. 6); městskou pečeť však dokládají i dvě na sobě nezávislé zprávy – k r. 1250 (post) a r. 1251, i když z pozdější doby zachované (1. překlad, 2. transumpt) (CDB IV/1, č. 201, 220). Lze tedy existenci městské pečeti litoměřické k r. 1251 považovat za jistou a sotva měla jiný obraz než r. 1262 – kdy je na obraze hradba (pečetní obraz se u Litoměřic nemění). Z 80. let 13. stol. je zachován typář s velmi podobným obrazem (ve sbírkách OVM Litoměřice). Hradba na pečeti má podle právních historiků význam spravování hradeb městem (např. Planitz 1944, 58).

Při uvažování půdorysu města Litoměřic ve 13. stol. považujeme (jako již jiní autoři) za velmi důležité položení a směry ulic města, kde obloukové formy zvláště ulic Okružní a Klášterní nejsou vysvětlitelné ani souběžností se zachovanými hradbami ze 14. stol., ani terénem. ani geometrickou pravidelností bloků – a tedy je to předpoklad, že směr ulic reprezentuje původní linii hradeb. Byl tu jeden problém – někteří autoři se dali ovlivnit formulací z listiny Jana Lucemburského z r. 1329 (CIM II, č. 151) o kostelu Všech svatých jako „ante dictam civitatem“ (před řečeným městem) a domnívali se, že byl skutečně před hradbami. Podle našeho vedení linie hradeb byl ve hradbách a mohl být tak označen zvláš-

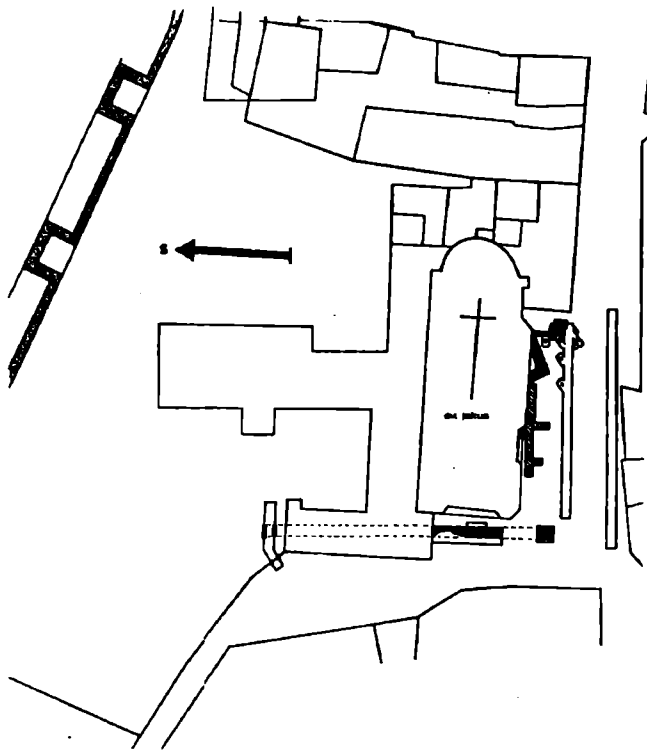
tě přichozími od Prahy jako „ante“. V textu by mohla změnit smysl věty záměna jediného písmene „m“ za „e“. Při osobní diskusi J. Tomase však J. Šebánek nesouhlasil s tímto výkladem omylem. Již v listině 1235 (CDB III/1, č. 102) byl kostel označen „in L.“.

Prvotní opevnění města Litoměřic, o jehož průběhu a vzhledu doposud uvažovala pouze historická či stavebně historická literatura, bylo postupně od r. 1992 zachycováno i archeologickým výzkumem. Již v r. 1992 došlo při předstihovém výzkumu, vyvolaném radikálním snížením terénu při úpravě komunikace v prostoru Dominikánského náměstí, k odkrytí 18 m hrady před vchodem do kostela sv. Jakuba. Cca 20 m východně od těchto relikvů byla odkryta část městského příkopu (5 m), který byl zaplněn velkými opukovými neopracovanými kameny. V tomto prostoru byly rovněž odhaleny základy původních raně a vrcholně gotických klášterních staveb, z nichž byl pozoruhodný především relikv původního kostela sv. Jakuba (k jeho nejstaršímu vyobrazení srv. obr. 5), který byl oproti dnešní barokní stavbě poněkud vyhnut z osy západ–východ. Orientaci této sakrální stavby plně respektovaly i v její blízkosti nalezené vrcholně středověké a raně novověké hroby (Kotyza 1992; srv. i obr. 1 a 2). Bohužel se nepodařilo prokázat existenci raně středověkého pohřebiště, které v těchto místech předpokládal M. Zápotocký (1965, 338), a to na podkladě informace políra Hanische o nálezů kostrových hrobů s „mnoha malými kroužky u lebek“ při stavbě kanalizace, jak zaznamenal J. Kern (rukopisná poznámka v nálezovém archivu Okresního muzea v Litoměřicích, bez sign.).

Ještě v téměř roce se podařilo nalézt další relikv hradební zdi, a to v úseku křížení ulic Okružní a Novobranské (Kotyza 1992). Zajímavé je, že vnitřní líc zdi přesně odpovídal s průběhem severní čelní fronty domů v Okružní ulici, čímž se podařilo potvrdit již dříve formulované hypotézy, tj. že zakřivení této ulice přibližně odpovídá průběhu prvotní litoměřické fortifikace.

Obr. 2. Nejstarší litoměřická pečeť z r. 1262, přivěšená na listinu města Litoměřic o smlouvě měšťana Jana, syna Herbertova, s klášteřem doksanským (SUA Praha, sign. I. IV ŘP Doksany num. 5; foto SUA Praha).

Obr. 3. Situace kolem minoritského kostela sv. Jakuba a kláštera. Legenda: plně černě – zachycený průběh hradby; čárkované – rekonstruovaný průběh hradby; šikmě šrafované – relikty gotických klášterních staveb; šikmo mřížkováno – relikty původního kostela sv. Jakuba; příčně mřížkováno – barokní zdivo; H – středověké a raně novověké hroby; shluk kamenů – místo do příkopu zřícené parkánové zdi; tečkováno – průběh hradby postavené za Karla IV. s kvádrovými věžicemi (kresba O. Kotyza).

Zatím poslední úsek hradby byl zachycen v květnu 1994, kdy jí prořal výkop pro kanalizaci v zadním traktu minoritského kláštera. Tento výzkum byl dosti důležitý, neboť odhalil – oproti výzkumům předchozím – hradbu v řezu, což napomohlo k osvětlení některých stavebních detailů i k přibližnému datování vzniku hradby, o čemž se ještě zmíníme (Kotyza 1994).

Po konzultaci s V. Šafránkem jsme zjistili, že téměř 10 m úsek hradební zdi byl odhalen v přízemí při přestavbě domu čp. 176 v Dlouhé ulici v 80. letech tohoto stol. V. Šafránek nám poskytl nejen tyto zajímavé údaje, ale i fotodokumentaci, za což mu patří náš dík (bohužel fotografie nejsou pro tiskovou reprodukci vhodné).

Zajímavé jsou i výzkumy a průzkumy v místech, kde bychom hradbu předpokládali, ale nalezena nebyla. Jedná se především o větší výzkum v r. 1989 v zadním traktu bývalé restaurace Slávie na Mírovém nám. (dnes Komerční banka), kde na dlouhých profílech byla odhalena 40 cm široká kulturní vrstva z 1. poloviny 13. stol., do níž se zahlubovala studna, vzniklá kolem poloviny 13. stol. a zaniklá kolem r. 1300 (Kotyza 1989). Neobjevení hradby na 20 m dlouhém a 3 m hlubokém profilu prokazovalo, že její průběh můžeme očekávat o něco níže. Rovněž výkopy pro inženýrské sítě v r. 1993 v Dlouhé ulici hradební systém neodkryly (Kotyza 1994). Můžeme ho však očekávat o něco výše, tj. v linii kostela Věch svatých, v prodloužení linie z domu čp. 176. Je zajímavé, že se v Dlouhé ulici nepodařilo nalézt relikty příkopu, což však můžeme přičíst velmi narušenému terénu recentními zásahy i malé hloubce výkopů.

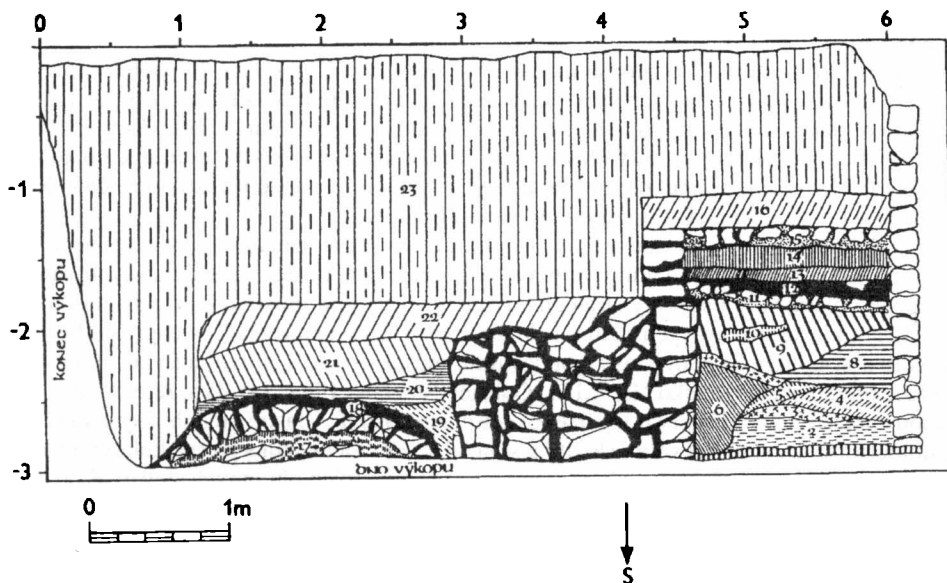
Pozoruhodný je věžovitý útvar v budově později přebudované radnice, který může

být reliktem věžového domu, kde je dosud v prvním patře zachované střílnové okénko směrem východním, tj. do dnešního zadního traktu radniční budovy. Již tento fakt ukazuje na značné stáří této kamenné stavby, neboť by střílna v době po vzniku karlovske hradby, tj. po roce 1350, ztrácela svůj strategický smysl. Tento stavební prvek ukazuje na blízkost hradby. O. Votoček (1985, 92) uvažoval o zařazení výše uvedeného věžovitého kamenného objektu již do 13. stol.

Hradba zachycená v několika úsecích poskytla řadu poznatků o stavebních detailech i o době její výstavby (viz obr. 3 a 4). Vlastní hradební zeď byla postavena na 2,30 m širokou základovou plotnu, tvořenou velkými neopracovanými opukovými bloky. Na ní byla vyzděna vlastní hradba, skládající se ze dvou pravidelně poskládaných zdí, uvnitř nichž byly zalaty kompaktní okrově šedou maltou téměř neopracované kameny rozdílné velikosti. Jako stavební materiál byly využity opukové kvádříky, v případě obou lícnicích zdí velmi pečlivě opracované. Vlastní zeď byla široká 1,8 m a nejvyšší zachované výšky dosahovala poblíž vchodu do kostela sv. Jakuba, tj. 1,6–1,8 m. Obě líce měly charakter kvádríkového zdiva a byly tudíž stavěny ještě technikou románskou. Podobně jako v případě opevnění Starého Města pražského, tzn. podle odhadů Z. Dragouna (1987, 61–62), můžeme výšku původní hradby odhadnout na 7–9 m.

Ze základového vkopu, který byl zachycen v průkopu v zadním traktu minoritského kláštera, se podařilo získat sice nepočetný, ale zato chronologicky citlivý keramický materiál, který byl již tvrdě vypálen. Dominantní byly dva typy okrajů, a to nižší i vyšší varianta vzhůru protažených okrajů. První na podkladě dnešních znalostí snad můžeme chronologicky zařadit do 1. pol. 13. stol. (nelze vyloučit ani datování před r. 1200), druhý typ náleží přibližně do 2. a 3. čtvrtiny 13. stol. (Kotyza–Smetana 1992, 621–622). Toto datování zhruba odpovídá době stavby hradby, jak vyplývá z písemných pramenů (srv. níže).

Litoměřice, Klášterní ul.

Obr. 4. Průřez hradbou v zahradě býv. minoritského kláštera. Vrstva 1 – šterkopiskové podloží; 2–5 – předhradební horizont; 6 – základový vkop hradby; 7–10 – vrstvy ukládané do doby destrukce hradby kolem r. 1350; 11–16 – vrstvy konce 14.–16. stol. (mj. dvě dlážděné komunikace); 17–21 – gotický sklep z přelomu 14. a 15. stol. a jeho zásypy; 22 – šterkopisková vrstva z počátku novověku; 23 – recent (kresba O. Kotyza).

Přibližně 20 m východně od této hradební zdi byl zachycen počátek prudce se svažujícího městského příkopu, vyplněného velkými neopracovanými opukovými kameny. Zachycený úsek 5 m nedovoluje zatím přesně stanovit jeho šířku a hloubku. Přesto však můžeme hypoteticky předpokládat, že jeho šířka mohla dosahovat 15–19 m a hloubky 5–8 m, tedy podobně, jako v případě Starého Města pražského (Dragoun 1987, 61). Je zajímavé, že se v Litoměřicích nepodařilo zachytit opěrnou zeď příkopu, tak jak jí známe in situ z již uvedeného Starého Města pražského (Dragoun *ibid.*) či z písemných instrukcí Přemysla Otakara II. např. pro Kolín, Vysoké Mýto či Jihlavu apod. (CIM II, č. 25, 27, 28; Menclová 1950, 205–206; Razím 1991, 173). I když uvedené zmínky pocházejí z formuláře a nelze tedy s jistotou říci, zda platily konkrétně pro uvedená města, právě skutečnost, že byly do formuláře zařazeny, velmi zvyšuje jejich cenu jako obecného, celkově uznávaného pravidla.

U Litoměřic lze předpokládat, že – alespoň podle stavu výzkumu – takováto opěrná zeď neexistovala, což je zajímavé vzhledem k velmi sypkému šterkopiskovému podloží s proplástvi mi jílu. Je možné, že způsob hloubení příkopu de facto vycházel ze starší hraděbní tradice, a to již i k velmi časně stavbě hradby. Ovšem nemůžeme vyloučit, že velmi sypké podloží bylo v příkopu na krajích vyztuženo dřevěným materiálem (trámy či kulatinou), který zmizel beze stopy. Do tohoto příkopu byla rovněž svržena již nefunkční parkánová zeď, což se událo někdy kolem poloviny 14. stol., kdy byl Karlem IV. vybudován nový hradební systém a rozšířen plošný rozsah města.

Nalezené velké opukové lomové kameny jsou tedy s největší pravděpodobností zbytkem parkánové zdi. Na její existenci poukazuje 20 m vzdálenost mezi příkopem a vlastní hradbou. Je zajímavé, že i v tomto případě by se mohlo jednat o obdobu pražskou, kde byla parkánová zeď zachycena Z. Dragounem (1987, 61) cca 18 m od hradební zdi. Nalezené kameny se zbytky malty rovněž názorně prokazují, že v případě Litoměřic můžeme s jistotou hovořit o kamenné zdi v pravém smyslu slova a nikoliv o valu.

Před hradbu byl vysunut původní minoritský klášter, který se tedy nacházel v prostoru parkánu a tvořil jakési předsunuté opevnění. Protože ale reliktů zdiva vykazují již gotickou stavební techniku (oproti hradbě), je možné uvažovat alespoň v první fázi trvání kláštera o provizorních stavbách, snad dřevěných, archeologicky těžko zachytitelných. Vzhledem ke vztahu k příkopu i parkánové zdi můžeme předpokládat, že kamenné klášterní stavby byly s nimi budovány současně, snad někdy ve 2. polovině 13. stol. Oprávněně můžeme uvažovat o době Přemysla Otakara II. Na tento předpoklad poukazuje i v r. 1994 odhalený raně gotický portál společně s reliktů maskaronů v ambitu kláštera (Kotyza 1994).

Obdobně jako minoritský klášter je při hradbě situován i klášter dominikánů, ovšem s tím rozdílem, že je vsunut dovnitř hradebního systému (v západní části opevnění). Rovněž tento konvent zesiloval opevnění na nároží hradby.

Poloha minoritského a dominikánského kláštera na samém okraji opevnění není žádným překvapením. Obecně víme, že právě při umísťování klášterů medikantských řádů se výrazně uplatňovaly i aspekty strategicko-obranné. Ovšem musíme brát v úvahu i to, že zakládání klášterů žebavých řádů v některých případech neprobíhalo v naprosto bezprostřední chronologické souvislosti s budováním města, dokonce dotvoření vlastní městské lokace předcházelo (Jirásko 1979, 151; Gabriel–Smetana 1984, 74). Tyto řády rovněž většinou zakládaly své kláštery u již dříve existujících kostelů. Vlastní hradební systém města Litoměřic ve 13. stol. byl velmi složitý a skládal se z hradební zdi s patrně kulatými baštami – příp. věžemi, parkánové zdi, příkopu a tří předsunutých obranných staveb. Z pozdějších vyobrazených hradeb lze soudit, že kulaté věže (či polověže) existovaly v místě, kde se severní linie hradby na západní straně lomila k jihu a pak též v jižním cípu u pozdější jezuitské koleje. Z hradeb byl vysunut v severovýchodní části minoritský klášter, resp. se nalézal uvnitř parkánové zdi, jihovýchodní roh tvořil patrně pevnostní kostel Všech svatých a západní okraj zpevňoval dovnitř zasunutý klášter dominikánský. Průběh příkopu a parkánové zdi můžeme vzhledem ke konfiguraci terénu rekonstruovat ve východní, severní

a západní části města první lokace. U jihozápadního opevnění, vypínajícího se příkrě na údolím potoka Pokratce, existenci příkopu nepředpokládáme a patrně ani parkánové zdi (ta v těchto místech byla asi vybudována až Karlem IV. krátce po r. 1350).

Lze tedy konstatovat – linie městských hradeb prvního rozsahu města Litoměřic z 13. stol. je pevně stanovena nejpozději od poloviny 13. stol. ve své severní a východní části. Je též nepochybná v části jihozápadní, příp. západní nad údolím potoka Pokratce, kde je dána konfigurací terénu – i když zde byla zřejmě původní hradba nahrazena po r. 1350 hradbou karlovskou s kvádrovými věžicemi. Jde o málo pevný terén nad svahem, kde lze předpokládat, že původní hradba neměla potřebnou stabilitu. Názorně toto tvrzení dokládá kronikářská zpráva z r. 1560: „V noci před s[vatý]m Petrem v okovách [z 31. VII. na 1. VIII.], příčinou velikých přívalův a vod, obořilo se zdi městské veliký kus i vízkou z gruntu za domem pana Jiřka Zdichny z Jelení Hory a domem pana Adama Nožářovic, do příkopův dolů k Dubině“ (Z kněh pamětních starých k r. 1560, ed. Smetana 1978, 138).

Určitý problém se ukazuje v její jihovýchodní části. Jsou dvě možnosti. Jednak ta, že hradba hned od kostela Všech svatých šla na jihozápad – některé tvary parcel to naznačují. Druhá možnost je, že prostor jižněji kolem Jezuitské ulice patřil též do hradeb. Je tu ještě třetí možnost, že menší rozsah je starší a že hradba byla později rozšířena vzhledem k ochraně přístavu a dohledu na řeku (který měl do konce 13. stol. královský purkrabí). V případě této třetí možnosti je těžké rozhodnout – a prameny to zatím neumožňují – zda opevnění v těchto místech bylo dobudováno ještě za Přemysla Otakara II. či až za krále Jana Lucemburského. Ukazuje se, že jako u jiných našich měst vlastní město v hradbách tvořily vlastní bloky kolem velkého náměstí, které byly postupně zastavěny (velké mlado- a pozdně-hradištní pohřebiště na západ od náměstí končilo někdy na počátku 13. stol., srv. Zápotocký 1965, 215–217; 1966, 99; Gabriel–Smetana 1984, 69).

Město první lokace a formulář Jindřicha Vlacha

Je třeba se zmínit o jiné koncepci, kterou v r. 1984 nastílnili F. Gabriel a J. Smetana (1984). Výklad o formě ve formuláři Jindřicha Vlacha (ed. Voigt 1863, č. CIX, s. 122–123; srv. i Přílohu) byl uveden r. 1966 (Tomas 1966, 54) jako možnost výkladová – ne jako určitost. Byla naděje, že se snad něco najde, co by potvrdzovalo tento text ve vztahu k Litoměřicím – nenašlo se nic – ale tato možnost svedla autory koncepcce při výkladu výzkumu v Kapucínské zahradě k nereálným hypotézám (možnost ztotožnění formulářové zmínky s Litoměřicemi byla zcela odmítnuta v r. 1985, čímž byla poopravena výkladová možnost z r. 1966, srv. Tomas 1985, 57–58, 85, pozn. 123).

Celkově lze říci – koncepcce se pramenně opírá o formu ve formuláři Jindřicha Vlacha (Dušková 1960), která však ani konkrétně Litoměřice nejmenuje. Formulářové zápisy samy o sobě nejsou průkazné, mohou být podle skutečných listin, ale mohou být zcela vymyšlené. S Litoměřicemi záznam ztotožňoval vydavatel J. Voigt (1863, 123), popíral F. J. Zoubek (1878, 20). Po zvážení všech okolností je však třeba říci, jsme nenašli žádné průkazné souvislosti s Litoměřicemi, naopak je tu závažná okolnost svědčící proti tomu. Jde o to, že se nenalezla žádná návaznost v textech týkajících se města, která by svědčila o tom, že text byl v Litoměřicích znám. Naproti tomu ustanovení o rozšíření města na Dómský pahorek Přemysla Otakara z r. 1253 a 1262 (CDB V/1, č. 5, 357) bylo ještě r. 1348 potvrzeno Karlem IV. (CIM II, č. 276), kdy ustanovení mohla mít význam jen pro malý zbytek majetku, darovaného městu r. 1253.

Jde tu nejen o výše řečené argumenty historické, ale i o archeologické. Je všeobecně známo, že osídlení v předpolí litoměřického kastelánského hradu prošlo zhruba od 10. do 13. stol. velmi složitým a dynamickým vývojem (podrobně in Tomas 1966; 1979; 1983; 1985; Zápotocký 1965, 258–268; 1966). Nás však bude detailněji zajímat osídlení pozdně-hradištní. Zdá se totiž, že se autoři nechali zmást značnou koncentrací i charakterem osídlení v jihovýchodní části města (Gabriel–Smetana 1984, 65–69). Je ovšem velmi pravdě-

podobné, že tu šlo o řemeslnicko–obchodnickou osadu, čemuž nasvědčují nejen četné výrobní objekty, ale i množství luxusnějších předmětů a importované keramiky, dokládající zámožnější vrstvu obyvatel (ibid., 67).

V případě známého reliéfu řezaného do parohu, nalezeného v Kapucínské zahradě, zůstává dodnes řada otázek. V. Denkstein uvažuje o jeho domácím původu a interpretuje ho jako zřejmě součást amuletu náboženského významu (Gabriel–Denkstein 1985, 623–624; Denkstein 1987, 82). S tímto názorem polemizoval J. Klápště (1991), který na podkladě analogií (nálezy z Cunradisdorfu, Kr. Leipzig, a Hitzackeru [Elbe], hrad Weinberg) myslí spíše na světskou provenienci výše řečeného předmětu a na jeho importovaný původ, snad z oblasti dolního Saska. Uvážíme–li, že Litoměřice již od vybudování kastelánského hradu měly značný zájem na obchodu po Labi (podrobně in Tomas 1966, 25–28, 38–41; 1971; Kotyza–Tomas 1993) a jistě ne náhodou v době výstavby města měly úzký vztah k dolnosaským (i saským obecně) městům – např. Magdeburg – magdeburské právo (Tomas 1985, 31–48), tak názor J. Klápště se zdá být reálnější.

Rovněž je patrně mylné přiřazovat k osídlení poblíž kostela sv. Vavřince i prostor okolo bývalého kostelíka P. Marie (Gabriel–Smetana 1984, 68), který nepochybně k řemeslnicko–obchodnickému sídlišti nepatřil. Uličky Kapucínská a Wintrova západně a východně od ulice Mostecké na sebe nenavazují, jak by tomu bylo, kdyby byly zbytkem původní spojovací komunikace. V době existence sídliště v těchto místech (u P. Marie) stával předpokládaný dvůr významného českého velmože blahoslaveného Hroznaty Tepelského, který později přešel do majetku tepelského kláštera, o čemž je již nepochybný písemný doklad z r. 1219 (CDB II, č. 173). Nový archeologický výzkum ve dvoře jezuitské koleje v září 1994 (nepubl.) prokázal intenzivní osídlení od konce středohradištního do pozdně–hradištního období. Důvodem umístění dvora jistě nebyla blízkost města první lokace, tj. u sv. Vavřince v dikci F. Gabriela a J. Smetany, ale spíše exponované místo nad řekou Labe poblíž přístavu (k osídlení prostoru Jezuitské ulice srv. Žemlička 1980, 139, 143).

Koncentrace osídlení v jihovýchodní části města odráží spíše stav výzkumů, než souhrnný obraz osídlení aglomerace. Známe totiž i další lokality i z jiných partií vnitřního města – např. poblíž Máchova divadla, Michalské ulici, ve dvoře pivovaru, u posádkové správy, v Novobranské ulici, v ulici Zítkově (Zápotocký 1965, 292–294; 1966, 97) či nejnověji v zadním traktu bývalé restaurace Slávie (dnes Komerční banka) či v zadním traktu minoritského kláštera (Kotyza 1989; 1994). Právě u posledních dvou jmenovaných poloh je již jakýsi náznak daleko hustšího osídlení i koncentrace nálezů od 2. poloviny 12. stol., mj. i železářských stavek, což může poukazovat na větší řemeslnickou osadu, i když je nutné brát v úvahu i kritický názor M. Richtra (1982, 210–212).

Tyto osady z přímého kontaktu s pozdějším městem známe bezpečně tři – již zmíněná sídliště u sv. Jakuba a u sv. Vavřince, a také v tzv. zakládací listině kapituly litoměřické z r. 1057 zmíněnou řemeslnicko–zemědělskou osadu Zásada (v redakci A pouze uvedeno jméno osady, v redakci B již podrobně i zaměstnání obyvatel Zásady, CDB I, č. 55; II, č. 169). Je zajímavé, že ve 2. polovině 12. stol. můžeme dle patrocinií k těmto sídlištům přiřadit i jednotlivé sakrální stavby – Zásadě kostel sv. Vojtěcha, sídlišti v severovýchodní části města sv. Jakuba a sídlišti v jihovýchodní části sv. Vavřince.

Kostel sv. Vojtěcha v Zásadě je poprvé zmíněn v pramenech až k r. 1329 (RBM IV, č. 2161), i když podle mladší tradice je pokládán za jeden z nejstarších litoměřických kostelů. Podle patrocinií bychom o jeho výstavbě mohli uvažovat až v době po přenesení ostatků sv. Vojtěcha z polského Hnězda do Prahy r. 1039 knížetem Břetislavem I. (Boháč 1973, 375, 378). Stěží však mohl být starší než hlavní hradský kostel sv. Jirí, jehož výstavbu můžeme předpokládat již při budování kastelánského hradu, tj. někdy v 1. polovině 10. stol. (Kotyza–Tomas v tisku). Nemůže být patrně ani starší než kapitulní kostel sv. Štěpána, jasně dosvědčený r. 1057 (CDB I, č. 55). Hypoteticky mohl být vybudován již ve druhé polovině 11. stol., ale asi blíže ke skutečnosti bude až stol. následující. Nepochybně ale asi stál již před vlastní lokací města Litoměřic.

Patrocinium sv. Jakuba náleží dle Z. Boháče (1973, 374–375) někam do období mezi l. 1150–1250. Vzhledem k tomu, že minoritické kláštery byly zakládány poblíž již dříve existujících kostelů, dataci kostela sv. Jakuba můžeme patrně předpokládat již před r. 1233, tj. před příchodem minoritů do Litoměřic (Tomas 1966, 49). Problémem je, že se archeologickým výzkumem podařila zachytit pouze sakrální stavba již gotická. V tomto případě lze snad uvažovat o tom, že původní kostelík sv. Jakuba, náležející k sídlišti v jeho blízkosti (srv. výše), byl patrně dřevěný, což je archeologickými metodami těžko zachytitelné (k dřevěným kostelům srv. Sláma 1977). Pro starobylost kostela hovoří i pořádání jarmarků a placení úroků na den sv. Jakuba (25. července). Nejstarší výroční trh města (neznámo od kdy) byl na sv. Jakuba. V některých litoměřických předměstích a vsích je zaznamenán úrok na vyjímečný termín sv. Jakuba (nejstarší zmínka u Starého Týna 1269, in Tomas 1966, 48–49; 1983, 83–85; 1985, 33–34). Pro úplnost uvádíme, že kostel sv. Jakuba je poprvé jasně dobovými prameny zmíněn až k r. 1339 (gebeude czv sent Jacob, RBM IV, č. 754).

Nejstarobylější z výše uvedených kostelů je zasvěcení sv. Vavřinci, které dle Z. Boháče (1973, 375) náleží již do předrománského a románského období. Potíž je ale v tom, že tato litoměřická stavba je písemně dosvědčena až k r. 1290 či 1297, a to ještě mladšími prameny v souvislosti s požárem města. Výklad této zprávy je daleko složitější než uvádí F. Gabriel a J. Smetana (1984, 77) – „že tu na sklonku 13. stol. vznikl nový farní kostel sv. Vavřince, který sloužil potřebám tohoto předměstí.“ O kostelu sv. Vavřince jsou zprávy z pozdějších litoměřických analů. Bývá uváděno, že byl postaven po požáru města r. 1297 (Lippert 1871, 44). Ale Jiří Crugerius (k r. 1290, Strahov, sign. AO.II.40, fol. 112/b) uvádí, že byl vysvěcen po požáru 10. srpna 1290 pražský biskupem Tobiášem z Bechyně. K požáru došlo v některém předchozím roku. Biskup Tobiáš však zemřel 1. března 1296 (Friedrich 1934, 237), tedy je zpráva k r. 1297 pochybná. Nová výstavba po požáru nevylučuje existenci kostela ve starší době. Při zprávě k r. 1290 uvádí Crugerius i shoření litoměřických majestátů, které je zřejmě reálné, neboť se nezachoval jediný originál před r. 1300 (i když ve zprávě jsou zatím nevysvětlené údaje o privilegiích od německého krále Rudolfa I.).

Podle rozmístění pozdněhradištních nálezů se rovněž zdá, že právě prostor dnešního Mírového nám. nebyl již ve 2. polovině 12. stol. intenzivně osídlen (a snad ani předtím), což mohou prokazovat i výkopy pro inženýrské sítě v r. 1992–1993, které byly zcela intaktní, což by mohlo napomoci hypotéze, že výše uvedený prostor byl nejméně od 12. stol. využíván převážně jako tržiště. U kastelánských hradů byla pravidelně tržiště. Části příjmů z něho byly dávány klášterům (Břevnov, vyšehradská kapitula, klášter sv. Jiří na Pražském hradě, ve spojení s Litoměřicemi uvedeny r. 1227, 1233, in Tomas 1966, 39–40). Na trh poukazují v samé blízkosti Litoměřic nalezené velké denárové poklady, dokonce i kuficových mincí (např. Štěpková 1957, 78). Tomuto názoru neodporuje ještě dožívající pohřebiště v bloku v západní části náměstí, porušující středohradištní sídlištní vrstvy (Zápotocký 1965, 264, 282).

Je problematické, zda toto pohřebiště je možné spojit s další kostelní stavbou – tj. kostelem sv. Michala. Interpretaci pohřebiště jako hřbitova u křesťanské svatyně by mohla podporovat značná hustota pohřbů v několika vrstvách nad sebou (Hrdlička–Richter 1974, 141; Gabriel–Smetana 1984, 69). Je jisté, že toto patrocinium patří k velice starobylým (Boháč 1973, 375). Rovněž dominikáni přicházeli k již existujícím kostelním stavbám (Boháč 1970, 9). Dominikáni byli umístěni u kostelů sv. Michala mj. v Brně a Olomouci, minoritě u sv. Jakuba v Praze. Tento názor však již dříve odmítl i M. Zápotocký (1966, 99). F. Gabriel a J. Smetana (ibid.) snesli ještě daleko závažnější argumenty, odmítající souvislost kostela sv. Michala s pohřebištěm. Největší kumulace hrobů je totiž vzdálena od místa sakrální stavby cca 70 m a směrem ke kostelu jich ubývá, ač by tomu mělo být právě naopak.

Je ovšem otázkou, zda původní (hypotetický) předklášterní kostelík sv. Michala ne-

stál v bloku sevřeném Mírovým nám., ul. Michalskou, Velkou a Malou Krajskou. V tomto případě by mohl náležet k dosud neznámé osadě poblíž těchto míst. Rovněž nelze vyloučit, že tento hřbitov lze přímo spojit s kastelánským hradem. Stěží lze ale akceptovat názor F. Gabriela a J. Smetany (ibid.), že by toto pohřebiště mohlo náležet k sídlišti u sv. Vavřince, vzdálenému cca 250 m jihovýchodně, což oba utoři pokládají za situaci, „s níž se v této době na Litoměřicku setkáváme naprosto běžně“. Autoři citují M. Zápotockého (1965, 215–217). Ten však věc uvádí o něco přesněji. Dovolíme si citovat: „Odhadovaná vzdálenost pohřebiště od osad je v uvedených případech poměrně značná – pohybuje se většinou v rozmezí 300–500 m. V oblasti zesílené koncentrace na katastru Litoměřic se odstupy mezi tamními pohřebišti a příslušnými osadami zdají být vesměs menší. (...) Teprve hřbitovy zakládání u kostelů se posunují na samý okraj vsí, eventálně do jejich středů“ (ibid., 217).

Pokud můžeme předpokládat, že kostel sv. Vavřince je daleko starší než z r. 1290, je možné uvažovat i o hřbitovu poblíž něj, i když dosud archeologicky neověřeno. O tomto kostelu víme bezpečně, že již ve 2. polovině 14. stol. byl litoměřickým druhým farním kostelem s hřbitovem (Ankert 1923). O pravidelném pohřbívání v těchto místech jasně hovoří zprávy ze 16. stol. (např. Pamětní kniha města Litoměřic k r. 1578, sign. IV.B.1, s. 106 aj.). Hřbitov je ještě znázorněn na perspektivním plánu J. Glockspurgera z r. 1726 (originál uložen v OVM Litoměřice; srv. též Šamánková 1982, 93). Z tohoto vyobrazení Litoměřic je zajímavé, že v prostoru sv. Vavřince parkánová hradba vystupuje vně a respektuje rozsah zdejšího hřbitova. Parkán je v těchto místech na obou stranách hřbitova předělen „zubatou“ zdí. Hřbitov tedy musí být starší než hradba Karla IV. z doby kolem r. 1350. Kostel sv. Vavřince již zmíněn r. 1387 „in muro civitatis Lithomericensis“ (LC III, IV, 184; srv. i Tomas 1983, 103).

Protože víme, že prostor byl částečně opuštěn v 1. polovině 13. stol. a tudíž klesla i koncentrace osídlení (Gabriel–Smetana 1984, 66–68, 77; Gabriel–Denkstein 1985, 620, 622), lze o stavbě kostela uvažovat snad před r. 1250, a to již i vzhledem k významnému postavení sídliště v rámci litoměřické aglomerace v letech cca 1150–1250. Právě do tohoto prostoru lokalizoval J. Tomas (1966, 47) – na základě mínění i jiných badatelů (např. Votoček 1955, 8) – osadu Popovo, uváděnou k r. 1057 (CDB I, č. 55) a k 60. letům 12. stol. (CDB II, č. 169). Toto ztotožnění s osadou u sv. Vavřince nepostrádá na zajímavosti, neboť ve 13. stol. již o ní není v písemných pramenech zmínky. Zdá se, že větší část obyvatel této osady přešla do nově konstituovaného města Litoměřic. Podobně lze soudit i o části obyvatel hradiště, když se tam r. 1253 vyskytovala volná plocha pro kolonizaci. Rovněž mizí z vesnic řemeslníci, uvádění ještě v textu B zakládací listiny kapituly přibližně před r. 1218 (srv. výše). To vše ukazuje na to, že značná část obyvatel nového právního města byla z jiných částí aglomerace, případně i z okolí Litoměřic, což je významné pro etnický ráz nového města.

Řešení lokalizace „prvního založení“ do oblasti kostela sv. Vavřince má podle našeho názoru zásadní vadu v tom, že vůbec neřeší otázku hlavního tržiště, které bylo vždy základem vytváření nového právního města ve 13. stol.

Shrnujeme: Forma uvedená ve formuláři Jindřicha Vlacha má mimořádný význam pro vznik a růst právních měst za Přemysla Otakara II. u nás obecně, ale bohužel nelze konstatovat žádnou konkretizaci na Litoměřice – i když samozřejmě vývoj v Litoměřicích – tak jako v jiných městech – mohl probíhat obdobným způsobem. Výsledky výzkumu, které vedly F. Gabriela a J. Smetanu k této koncepci, však do značné míry rozšiřují poznání raně středověké městské litoměřické aglomerace, zvláště pokud se týče jejího městského charakteru – ovšem na stupni před konstituováním právního města Litoměřic – na rozdíl od mínění, vysloveného v referátu J. Brachmanna „Von der Burg zur Stadt“ na této konferenci.

Uvedené opevnění městského jádra není jediný problém ve vývoji Litoměřic: další

výrazný problém, který dosud není jednoznačně řešen, je opevnění bývalého hradiště – Dómského pahorku – a královský hrad v Litoměřicích. Uvádíme jen v přehledu, protože si vyžadují zvláštní pojednání. Je to vznik velmi silného opevnění bývalého hradiště (Dómský pahorek), kde byly jak se zdá podle vyobrazení 17. stol. válcové věžice, mimořádně silné opevnění jihozápadního cípu Dómského pahorku, kde byla i dvojitá hradba, což je zcela neobvyklé pro předměstí a problém existence hradu ve 13. stol. v těchto místech, dále problém doby vzniku královského hradu v severozápadním cípu města a jeho fázi výstavby, návaznost na Karlovo opevnění atd.

„Civitate[m] Pragensem fecit murari et alias villas forenses“

Je nutno spojit závěry o opevnění Litoměřic v první polovině 13. stol. s celkovou situací v zemi. Té se týká známé místo v Příběžích krále Václava I. (FRB II, 303): „civitate[m] Pragensem fecit murari et alias villas forenses, quae iuxta vulgare nostrum dicuntur civitates, muniri praecepit lignis vel lapidibus, compelens clericos ad earundem civitatum munitiones vel fossata constituenda.“

Překlad této pasáže činí při uvážení všech okolností značně potíže. Je třeba konstatovat, že kronikář označuje Prahu jako „civitas“, ale zároveň ji v další části věty slovem „et alias“ zařazuje mezi „villas forenses“ a poznamenává, že se tato sídliště nazývají „civitates“ podle lidového obyčeje („quae iuxta vulgare“). Narážka na lidový způsob působí dojmem, že jde o překlad – tu lze počítat s dvěma možnostmi – němčinou (Burg, Burgus, ale Stadt) nebo češtinou (hrad, hradiště, ale město) – to nevyhovuje latinským souvislostem, i když nelze vyloučit, že se někdy počáteční fáze rozvoje měst označovaly jako Burg či hrad nebo hradiště (např. Nymburk, Uherské Hradiště).

Prohlédneme-li text lépe, uvědomíme si, že tu nejde o překlad – případně nepřesný nebo kumulovaný dvou latinských termínů pro „město“ i „trhové osady“, jak to zřejmě chápe J. Kejř (1974; 1976; 1977; 1987). Nelze souhlasit s Kejřovým výkladem, že „vulgare nostrum“ je čeština; i další Kejřova argumentace, že „villa forensis“ je označení jen pro nekrálovské trhové lokality (k jejich opevnění v pozdější době např. Nováček 1994, 21–23), se pro uvedený citát kronikáře vůbec nehodí. Ovšem rozmanitý právní význam stejných slov, zvláště pro městský vývoj, je pro tuto dobu zcela obvyklý. V textu jde spíše než o překlad o výklad slova a podle autora kroniky je zřejmě (právnicky) správný název „villa forensis“ a ne „civitas“. Význam „hradiště“ již sotva přichází v úvahu a tak lze pomýšlet na to, že autor kroniky, asi pražský kanovník, chápal „civitas“ podle zvyklosti papežské kanceláře jako sídlo biskupovo. Označení nových měst „trhových osad“ jako „civitates“ chápe jako lidový – či spíše laický – usus. Kronikář sice vykládá jako správný název „villa forensis“, ale sám již v druhé části věty ony obce označuje bez dalšího jako „civitates“ a v dalším jmenuje jako „civitas“ jen Žatec, který rozhodně nelze považovat za jakousi trhovou osadu menšího významu.

Je nepochybné, že jako i v pozdější době, tak v této rané fázi, existovala ne plně vyvinutá městská střediska označovaná často jako „villae forenses“ (v pozdější době městečka), ale je téměř vyloučené, že by již za Václava I. byla opevněna kamennými hradbami – to lze předpokládat jedině u plnoprávných měst. Proto nelze kronikářovy „villae forenses“ ztotožňovat s méně významnými „villae forenses“, známými z různých listin, které spíše onen ráz městečka mohly mít. Litoměřice lze tedy zahrnout do té kategorie měst, o nichž kronikář poloviny 13. stol. mluví. Za Václava I. byla opevněna Praha – lze říci, že jiným způsobem stavby hradeb než Litoměřice (ne pravidelnými kamennými kvádríky). Taková hradba byla zachycena i u Malé Strany – i když o ní není dost detailního poznání – bývá kladena do doby Přemysla Otakara II. Je otázkou, zda se tu neuplatnil vliv opevnění Pražského hradu anebo zda tu nešlo přece jen o fázi starší než se předpokládá, tudíž zda opevnění Malé Strany není starší než v případě Starého Města pražského (ke stáří obou fortifikací dle písemných pramenů srv. Dragoun 1987; 1992).

PŘÍLOHA Č. 1

Vymezení území města

1228, Strahov

Přemysl Otakar I. a Václav I. klášteru v Teplé – náhradu majetku

„...pro bonis quibusdam, que eidem ecclesie abstulimus tam in ipsa villa Lutmeric quam circa villam eandem ...“

CDB II, č. 310.

Zprávy ze 13. stol. o hradbách

1257, febr. 13., Praga

Mikuláš biskup pražský špitálu sv. Františka v Praze – majetek

„...ecclesia in Lvtomeriz sancte Marie extra muros ...“

CDB V/1, č. 121.

1262, iun. 10., Apud Budyn [Budyně n. O.]

Přemysl Otakar II. rychtáři a měšťanům v Litoměřicích – práva městská

„...hanc vobis gratiam facere decrevimus speciale, quod extra muros civitatis vestre nullus ex vobis stare iudicio coram aliquo provinciali iudice seu aliis quibuscumque iudicibus sive locis debeat nec compelli sive ad Pragense iudicium vel aliud quaecumque...“

CDB V/1, č. 336.

1277, oct. 16., In Luthomiric

Přemysl Otakar II. proboštu kapituly vyšehradské – různé svobody

„...quod homines cuiuscumque condicionis extra civitatis muros vel loca forensia ab exactionibus collectarum vel iudiciorum ipsarum civitatum aut locorum quorumcumque deberent esse penitus absoluti... gratuite indulgemus, quod homines dicti prepositi extra muros Luthomiricensis civitatis residentes non ad collectas, non ad iudicia vel citationes iudiciorum neque ad negocia trahantur pertinencia civitati, nisi prius ex delictis infra spacium murorum, quomodolibet perpetratis ipsius prepositi homines exigente iusticia convincantur. Nec volumus quod ad causas extra muros contingentes in contractibus debitorum vel quibuscumque emergentibus causis aliqui convenientur in ipsa civitate hominum predictorum... quatenus balneum ante muros civitatis predictae, quod in fundo dicte prepositura in prefati prepositi preiudicium est locatum, ad ipsum prepositum et suos successores pertineat sub tali annuali censu, sicut secum poterit conveneri ...“

CDB V/2, č. 850.

Zprávy o kostelu Všech svatých z 13. a 1. poloviny 14. stol.

1235, febr. 12., Praga

Václav I. stanoví kostelu Všech svatých v Litoměřicích příjmy

„...contulimus liberaliter ecclesie Omnium Sanctorum in Lithomierycz decimum denarium de censu nostro ibidem colligendo ed de iudicio decimum denarium... ratum habemus... si quis civium ibidem seu miles vel qualiscumque alia persona de suis contulerit facultatibus sive possessionibus ecclesie memorate...“

CDB III/1, č. 102.

1298, [Litoměřice]

Farář u Všech svatých v Litoměřicích vydává listinu o smlouvě s měšťany o právu stanovit rektora školy

„Igitur ego Adolfus, rector ecclesie Omnium Sanctorum in Luthimericz omnibus ... cupio esse notum ...“

CIM II, č. 3, v pozn. na s. 4.

1329, mai 13., Praga

Král Jan měšťanům litoměřickým obnovuje některá práva a ustanovení, zvláště o úroku a dávkách

„...quia fideles nostri dilecti ciues Luthomericenses... propter privilegiorum suorum adustorum carenciam... homines... soluentes censum ecclesie Sanctorum Omnium ante dictam ciuitatem Luthomericz...“

CIM II, č. 151.

1339, dec. 13., [Praha]

Testament pražského měšťana Konráda z Litoměřic

„...bescheide ich czwei schok groszer czu dem gebuede czu sent Jacob czu Leutmericz in der stad. Dornach bescheide ich in der selben stad zv der pharre zv Allen heyiligen ze dem gebeude auch czwei schok ...“

RBM IV, č. 754.

PŘÍLOHA Č. 2

Letopisecké záznamy z konce 16. a 1. poloviny 17. stol., které zachovaly starší zprávy ze 13. stol.²⁾

1207 duben 13.

A]m]o 1207. Kostel farní i věže stavena a z gruntu založena.

Letopisecké záznamy Jana Heliada k r. 1207, Strahov, sign. AO.II.40, fol. 53/a.

1233 květen 4.

1233. Klášter s[vatě]ho Jakuba v Litoměřicích založen.

Letopisecké záznamy Jana Heliada k r. 1233, Strahov, sign. AO.II.40, s. 244.

1238 srpen 23.

A.C. 1238. Decessit Joannes episcopus Pragensis, qui A. 1233 Litomericii Fratribus Minoribus S. Francisci Ecclesiam et Coenobium fundaverat desuo. Illa S. Jacobi nomine hodieque insignitur. Primi coenobii incolae Itali fuere, Guardianus Clemens appellabatur.

Letopisecké záznamy Jiřího Crugeria k r. 1238, Strahov, sign. AO.II.40, fol. 119/a a opis Dlačačův tamtéž.

1239 nebo 1241, prosinec 31.

AC. 1239 alii 1241. Decessit Bernardus alias Burchardus equestri familia D.D. de Sulewitz oriundus, olim ecclesiae Pragensis scholasticus, ac novissimae episcopus, cujus memoriam apud S. Michaellem Litomericii habes hodieque. Nam Dominicanis patribus isthic antistes paulo ante mortem suam coenobium, templumque fundavit: quae utraque Sulevicia familia D.D. Kaplirz annis consequentibus mirifice auxit. Fuere enim et ex hac TROES [?], maxime sub Carolo IV de nomine quidam CONRADUS, qui e praefectura Cutmensium Montium ad exaggeratas divitias pervenit. Foundationis porro, et beneficiorum memoriam etiam sepulchrales lapides profitentur insignibus Kaplirzianis, quae in choro templi ad altere summum quandoque aspectabilia, quid aliud ingerebant oculis intuentium, quam Kaplirzios esse ecclesiae authores, quibus is honor, locusque solis deferri solet.

Letopisecké záznamy Jiřího Crugeria k r. 1239 či 1241, Strahov, sign. AO.II.40, fol. 119/a a opis Dlačačův tamtéž.

1290 srpen 10.

A.C. 1290. Ecclesia S. Laurentii Martyris Litomericii consecrata est a Tobia episcopo Pragensi. Occasionem erigendi eam civibus, toties infectus Urbi IGNIS dedit. Neque ab eo tempore, aut magnopere maleficia eiusmodi Litomericio nocuere. Sed enim ante annum insinuatum extreme dexeuit ignis, qui non tantum aedificia, sed et plerasque Majestates litteras, maxime Rudolphi I. ex Austriacis Caesaris singularia plane indulta in gratiam sui mathematici Litomericio oriundi concessa corruptit.

Letopisecké záznamy Jiřího Crugeria k r. 1290, Strahov, sign. AO.II.40, fol. 112/b a opis Dlačačův tamtéž.

PŘÍLOHA Č. 3

Formulářová listina Jindřicha Vlacha

Vévoda ... uděluje svému městu... magdeburské právo a jiné výsady

In nomine dei amen. Cum rerum gestarum certissima representatio sit scripturarum, qua de verborum serie [redactorum – dopřáno] nichil minuit aut immutat, opere precium est ea, que in longevam educanda sunt noticiam, eternari memoria litterarum, vivax enim littera oblivionis deliramenta repellit et memoriam excitat renovandum. Tempus enim sic est in fuga celeri, ut temporales ei deserviant acciones, habent enim minus fidei minusque memorie, nisi recipiant personarum vivencium aut vivaci saltim a littera firmamentum.

Ideoque est quod nos ... dux tenore presencium notum esse cupimus universis, quod nos intendentes comodo ac honori civitatis nostre, petentibus civibus, ius civitatis Magdeburgensis, infra districtum sive murum civitatis nostre ab eisdem desideratum, ipsis atque eorum posteris concessimus indulgendo, annuentes eis omnia, que ad civitatis honores sunt, instruere desuper et fundare. Quibus et nos gratiam fecimus volentes, ut homines in aggere beate Marie mansionem habentes, verum etiam in vico beati Iwani commorantes, omnesque curias sive ortos habentes ante civitatem supra fossata prime locacionis, super omnibus causis eis incumbentibus iudicium in civitate requirant, una cum civitate tam comode quam incomode sufferentes, ex utraque vero parte atque nostra sive civitatis pro ipsorum pecoribus pascua libera concedimus eorum et pecoribus perpetuo valitura, monetis nostras sive camerarum nostrarum soluciones, verum etiam nostra thelonea et nostrum iudicium infra civitatem non ipsorum iudicio sed nostris serviamus iuribus iudicanda. Si qua vero privilegia super locacione civitatis nostre ... antea emanaverint vel a nobis vel alio, eadem abolemus et in irritum revocamus, nullum habere vigorem penitus decernentes. Ut sibi hec scriptura robur perpetuum obtineat validum etiam et vigorem, presentem litteram

Poznámky

- 1 Tradičně je příchod dominikánů do Litoměřic uváděn k r. 1236. Zdá se však, že většina autorů tento údaj převzala od A. Frinda (1866, 274). Jiří Crugerus však tuto událost přiřazuje k r. 1239 či 1241 (srv. Přílohu 2). Protože víme, že příchod dominikánů do Litoměřic je uváděn v souvislosti s pražským biskupem Bernhardem, který vykonával hodnost biskupskou od 10. září 1236 do své smrti 22. září 1239 (Frind 1866, 274, pozn. 6; Friedrich 1934, 237), je r. 1241, uváděný Crugeriem, nemožný. Přikláníme se spíše k první možnosti, tj. k r. 1239. Zprávu Jiřího Crugerie považujeme za věrohodnou, neboť uvádí velmi mnoho podrobných dobových reálií.
- 2 Převzato z opisu Jana Smetany, připravovaný pro kritické vydání letopiseckých záznamů, a fotokopii Dlabáčových opisů z klášterní knihovny na Strahově. Za zapůjčení rukopisu oba autoři děkují Janu Smetanovi.

Použitá literatura a prameny

- ANKERT, H., 1923: Die Leitmeritzer Friedhöfe. Leitmeritzer Zeitung ze dne 9. a 16. února 1923, bez pag.
- BOHÁČ, Z., 1970: Časové vrstvy patrocinií a jejich význam pro dějiny osídlení. Historická geografie 4, 7–41.
- 1973: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. ČSČH 21, 369–388.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. Ed. G. Friedrich et al. Pragae 1904 sq.
- CIM: Codex iuris municipalis regni Bohemiae – Sbíрка pramenů práva městského království českého. Ed. J. Čelakovský et al. Praha, 1886 sq.
- ČECHURA, J., (ed.) 1985: Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky choťešovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři. Litoměřicko 17–20 (1981–1984), 43–69.
- DENKSTEIN, V., 1987: K vývoji symbolů a k interpretaci děl středověkého umění. Rozpravy ČSAV, SV, 97/2. Praha.
- DRAGON, Z., 1987: Stav a perspektivy poznání staroměstského opevnění. Staletá Praha 17, 39–70.
- 1992: K lokalizaci pobřežní partie opevnění Starého Města pražského. Staletá Praha 22, 127–134.
- DUŠKOVÁ, S., 1960: Kdo byl notář Jindřich. SPFFBU C 7, 59–74.
- FRB: Fontes rerum Bohemicarum – Prameny dějin českých. Ed. J. Emler et al. Praha 1873 sq.
- FRIEDRICH, G., 1934: Rukověť křesťanské chronologie. Praha.
- FRIND, A., 1866: Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diözese. II. Band. Prag.
- GABRIEL, F.–DENKSTEIN, V., 1985: Románský reliéf z Litoměřic. AR 37, 615–627.
- GABRIEL, F.–SMETANA, J., 1984: Poznámky k problematice počátků města Litoměřic. In: Urbes mediaevali, 65–85. Praha.
- HRDLIČKA, L.–RICHTER, M., 1974: Slovanské a středověké osídlení Oškobrhu u Poděbrad. PA 65, 111–184.
- JIRÁSKO, L., 1979: Kláštery ve městech v Čechách a na Moravě ve 13. století. Hospodářské dějiny 4, 133–164.
- KEJŘ, J., 1974: Die Anfänge der Stadtverfassung und des Stadtrechtes in den böhmischen Ländern. In: Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Vorträge und Forschungen XVII. Sigmaringen.
- 1976: Päpstliche Urkunden und Anfänge des Stadtwesens in Böhmen und Mähren. Folia diplomatica 2, 51–63.
- 1977: Forum a villa forensis v českých zemích. In: Rozmnožený referát symposia „Město a trh za feudalismu“, bez pag. Pezinok.
- 1987: Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě. PHS 28, 9–44.
- KLÁPŠTĚ, J., 1991: K interpretačním souvislostem středověké reliéfní destičky z Litoměřic. Studia Mediaevalia Prag. 2, 117–123.
- KOTYZA, O., 1989: Zpráva pro investora o předstihovém archeologickém výzkumu v Litoměřicích – zadním traktu restaurace Slávie z června 1989. Litoměřice, rkp. uložen v OVM Litoměřice.
- 1992: Zpráva pro investora o záchranném archeologickém výzkumu v Litoměřicích – Dominikánském náměstí ze srpna 1992. Litoměřice, rkp. uložen v OVM Litoměřice.
- 1993: Tisícileté Litoměřice aneb o tom historickém povědomí. České noviny r. 1. č. 29 (ze dne 23. VII. 1993), 4–5.

- 1994: Zpráva pro investora o záchraném archeologickém výzkumu v Litoměřicích – Klášterní ulici z května 1994. Litoměřice, rkp. uložen v OVM Litoměřice.
- KOTYZA, O.–SMETANA, J., 1992: Zaniklá středověká osada Mury a města doksanského kláštera. AR 44, 611–632.
- KOTYZA, O.–TOMAS, J., 1993: Příspěvek k problematice přechodů Krušných hor v raném středověku. In: Čechy a Sasko v proměnách dějin – Sachsen und Boehmen im Wandel der Geschichte. Acta Universitatis Purkyniae – Philosophica et historica I. Ústí n.L., 373–390.
- v tisku: Počátky Budyně nad Ohří. Litoměřicko 27–28, v tisku.
- LIPPERT, J., 1871: Geschichte der Stadt Leitmeritz. Prag.
- MENCLOVÁ, D., 1950: O středověkém opevnění našich měst. Zprávy památkové péče 10, 193–221.
- NOVÁČEK, K., 1994: K počátkům Březnice. Podbrdsko 1, 17–38.
- PLANITZ, H., 1944: Die deutsche Stadtgemeinde. ZRG GA 64, 1–85.
- PRAŽÁK, J., (ed.) 1963: Kladské dědiny. In: Zápisky katedry československých dějin a archivního studia IV. K počtē 80. narozenin akademika Václava Vojtřška, 21–37. Praha.
- RAZÍM, V., 1991: Městské hrady a formulářová sbírka přemyslovské královské kanceláře. Archaeologia historica 16, 171–177.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Ed. J. Emler et al. Pragae 1855 sq.
- RICHTER, M., 1982: Hradištko u Davle, městečko ostrovského kláštera. Praha.
- SLÁMA, J., 1977: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách. AR 29, 269–280.
- SMETANA, J., (ed.) 1978: Nejstarší kronikářské záznamy litoměřických radních písařů. Litoměřicko 14, 119–142.
- ŠAMÁNKOVÁ, E. 1982: Litoměřice. Praha.
- ŠTĚPKOVÁ, J., 1957: Islámské stříbro z nálezů v Kelči na Moravě. Numismatický sbor. 4, 73–95.
- ŠUSTA, J., 1915: Kritické příspěvky k počátkům Přemysla II. Otakara. ČCH 21, 12–34.
- TOMAS, J. 1966: Počátky města Litoměřic I. Sbor. Severočes. mus. – Hist. 5, 15–63.
- 1971: Labský obchod v Litoměřicích do Bílé hory. In: Historie plavby a obchodu po Labi. Rozpravy Národního technického muzea v Praze 46, 137–142.
- 1979: Litoměřický městský region ve středověku. Ústecký sbor. hist. 1979, 61–82.
- 1983: Počátky města Litoměřic II/1. Ústecký sbor. hist. 1983, 59–107.
- 1985: Počátky města Litoměřic II/2. Ústecký sbor. hist. 1985, 31–90.
- VOIGT, J., (ed.) 1863: Das urkundliche Formelbuch des königlichen Notars Heinricus Italicus aus der Zeit des Königs Otakar II. und Wenzel II. von Böhmen. Prag.
- VOJTŘŠEK, V., 1928: O pečetech a erbech měst pražských a jiných českých. Zprávy památ. sboru hl. m. Prahy 8, 1–255.
- VOTOČEK, O., 1955: Litoměřice. Městská rezervace Státní památkové správy. Praha.
- 1985: Ke knize Evy Šamánkové Litoměřice. Památky a příroda 10, 90–95.
- ZÁPOTOCKÝ, M., 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku. PA 56, 205–385.
- 1966: Slovanské osídlení na území Litoměřic ve světle archeologických nálezů. Sbor. Severočes. mus. – Hist. 5, 89–106.
- ZOUBEK, F. J., 1878: O zakládání měst v Čechách v třináctém století. Praha.
- ŽEMLIČKA, J., 1980: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.

Zusammenfassung

Die ältesten Stadtmauern in Litoměřice (Leitmeritz)

(Vergleichen der archäologischen Funde mit den schriftlichen Quellen)

Leitmeritz gehört zu den Städten in Böhmen, die unter ersten als mittelalterliche Rechtsstadt (1219–1228) entstanden ist. Sie hat sich aus einer Vorstadt entwickelt, die zur frühmittelalterlichen Stadtglomeration gehört hat und ein bedeutendes Zentrum der Burgverwaltung war. Die Rechtsstadt des 13. Jh. war nicht groß und ihre Stadtmauern sind durch den Ausbau der neuen Stadtmauern in der Zeit Karls IV. verschwunden.

In diesem Beitrag vergleicht man die archäologischen Funde aus den letzten Jahren mit den Quellen des 13. Jhs., die über die Stadtmauern sprechen. Bei den archäologischen Grabungen wurden die Fundamente und der untere Teil der Stadtmauer an der Nordostseite der Stadt freigelegt. Hier stand das ehemalige Kloster der Minoriten, das als großer Bastion aus der Stadtmauer ausgelassen ist. Es handelt sich um zwei Funde: vor dem Eingang ins Kloster und im Garten, wo auch die Keramik aus der 1. Hälfte des 13. Jh. gefunden wurde. Die Stadtmauer wurde auch in der Novobránská-Gasse festgestellt. Das Vergleichen der Funde der Bodendenkmalpflege hat gezeigt, das Reste der Stadtmauer schon früher auch in Dlouhá-Gasse im Haus Nr. 176 gegenüber der Kirche Aller Heiligen gefunden worden sind. Die Linie der Stadtmauer kann man ohne Zweifel auf der Nordost- Nord- West- und Südseite feststellen. Nur an der Südostseite ist unsicher, ob die Umgebung der Jesuitengasse in diese Stadtmauer einbezogen wurde. Im Jahre 1219 bezeichnet man hier „Novus mons super Albiam“. Die Stadtmauer hatte Zweimauer-Charakter

aus den Quadern des Tonschiefers und der Zwischenraum wurde mit unbearbeiteten Steinen erfüllt und mit Mörtel verbunden. Es handelte sich noch um romanischen Mauercharakter.

Die Stadt Leitmeritz hat zwei Siegelformen aus dem 13. Jh. Das älteste Siegel stammt aus dem Jahr 1262 (schriftlich ist dieses Siegel schon im Jahr 1251 belegt, und hatte sehr wahrscheinlich dasselbe Bild) und das jüngere Siegel seit den 80. Jahren des 13. Jh. In beiden Exemplaren ist eine Stadtmauer abgebildet. In den Urkunden ist die Stadtmauer in den Jahren 1257, 1262, 1277 belegt. Alles spricht dafür, daß die Stadtmauer in der Zeit der Regierung Venzeslaus I. (1228) 1230–1253 gebaut wurde. Über seine Regierung hat der Chronist geschrieben, daß Prag (Altstadt) und andere Städte in dieser Zeit befestigt wurden. Streitend war das, daß der Chronist den Begriff „villae forenses, quae iuxta vulgare nostrum dicuntur civitates“ benutzt hat. In diesem Beitrag wird erklärt, daß „vulgare nostrum“ nicht als verschiedene Sprachen (tschechisch oder deutsch) zu verstehen ist, aber unterschiedliche Auffassung der Papstkanzlei, die als „civitates“ nur die Bischofssitze bezeichnet hat. „Villae forenses“ beim Chronist bedeuten also nicht die anderen „villae forenses“, die die kleineren Städtchen in den Urkunden bezeichnet haben.

Abbildungen:

1. Rekonstruktion der ältesten Stadtmauer in Leitmeritz und Bezeichnung der Stadtmauerreste mit den zusammenhängenden Objekten. Legende: Starke Linie – rekonstruierter Verlauf der Stadtmauer. Objekte der Kloster und Kirchen, späteres Rathaus. Starke unterbrochene Linie – möglicher Verlauf der Stadtmauer; punktiert – Areal der späteren königlichen Burg; schraffiert – gefundene Stadtmauerteile und Gebäude vor dem Jahr 1350; schwarze Punkte in der Stadtmauerlinie – Zylindertürme oder Bastionen. Gezeichnet P. Tomas.
2. Ältestes Leitmeritzer Siegel aus dem Jahr 1262. Es ist angehängt zur Urkunde der Stadt Leitmeritz über den Vertrag des Bürgers Jan, Herbertssohn, mit dem Kloster in Doksaný.
3. Situation in der Umgebung der Minoriten Kirche St. Jakobs und des Klosters. Legende A: vollschwarz – festgestellter Verlauf der Stadtmauer; gestrichelt – rekonstruierter Verlauf der Stadtmauer; quer schraffiert – Relikte der gotischen Klosterbauten; schräg rastriert – Relikt der ursprünglichen St. Jakobs Kirche; quer rastriert – Barockmauer; H – mittelalterliche und neuzeitliche Gräber; Aufhäufung der Steine – in der Graben gestürzte Parkanmauern; punktiert – Verlauf der Stadtmauer, mit dem Quadertürmen die in der Zeit Karls IV. gebaut wurde. Gezeichnet O. Kotyza.
4. Schnitt durch die Stadtmauer im Garten des ehemaligen Minoriten Klosters. Schichten: 1 – schotterandiger Boden; 2–5 Vor der Stadtmauerhorizont; 6 – Fundamentgraben für die Stadtmauer; 7–10 – Schichten aus der Zeit vor der Destruktion der Stadtmauer um 1350; 11–16 – Schichten aus dem Ende des 14. Jh.s bis 16. Jh. (2 gepflasterte Kommunikationen); 17–21 – gotischer Keller aus dem Umbruch des 14.–15. Jh.s und seine Verschüttung; 22 – schotterandige Schicht aus dem Anfang der Neuzeit; 23 – Rezenschicht. Gezeichnet O. Kotyza.